

Pubers en adolescenten

Biologisch, psychologisch en pedagogisch

Deel 4

Quadrilogie Ontwikkelingspsychologie en psychopathologie
van kinderen en jongeren

Martine F. Delfos

Eerste druk 2012, verscheen onder de titel *Psychologie van de adolescentie* bij Pearson Benelux
(ISBN 978 90 430 2383 2)
Tweede herziene druk 2018

Pubers en adolescenten

Biologisch, psychologisch en pedagogisch

Deel 4 Quadrilogie Ontwikkelingspsychologie en psychopathologie van kinderen en jongeren

Martine F. Delfos

ISBN 978 90 8850 757 1

NUR 770

© 2018 Martine F. Delfos / B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost) te wenden.

Voor Lucas, Julia en Kyra

Pubers zijn de thermometer van de maatschappij. Ze laten de mazen van de wet zien, want ze zoeken grenzen. Ze laten de normen en waarden zien, want ze overschrijden grenzen. Ze laten de moderniteit zien, want ze willen al het nieuwe ontdekken. Ze laten de valkuilen van de maatschappij zien, want ze willen experimenteren en onderzoeken. Ze kondigen de nieuwe tijd aan, want hun sprankelende intelligentie vormt de nieuwe ideeën. Ze toetsen de kracht van de samenleving, want ze stellen haar ter discussie. Ze laten de kwetsbaarheid van de maatschappij zien, want ze missen de ervaring om alles op waarde te kunnen schatten.

Wat geweldig dat iedere generatie vanzelf weer pubers oplevert! (Martine F. Delfos, *Ik heb ook wat te vertellen! Communicatie met pubers en adolescenten*, 2016a, p. 223)

At any rate, for those prophetic souls interested in the future of our race and desirous of advancing it, the field of adolescence is the quarry in which they must seek to find both goal and means. If such a higher stage is ever added to our race, it will not be by increments at any later plateau of adult life, but it will come by increased development of the adolescent stage, which is the bud of promise of the race.

(Granville Stanley Hall, *Adolescence. Its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion, and education*, 1904, p. 50)

Bij dit boek hoort een studiewebsite, xtra.swpbook.com, met onder andere talloze interessante filmpjes. Door het boek heen wordt naar de website verwezen middels het icoontje . In totaal komt het -teken 238 maal in de tekst voor!

XTRA.SWPBOOK.COM 020 330 72 00 klantenservice@mailswp.com

u i t g e v e r i j
SWP

MARTINE F. DELFOS ACCOUNT UITLOGGEN CONTACT

VERDIEPING VIDEO'S VRAGEN BEELDBANK AANDACHTSPUNTEN SAMENVATTING

Pubers zijn de thermometer van de maatschappij. Door hen in beeld te brengen, krijg je inzicht in de mens en de maatschappij. **Pubers en adolescenten**, is gebaseerd op nieuwe inzichten – biologisch, psychologisch, pedagogisch – die uit wetenschappelijk onderzoek naar voren zijn gekomen, zonder de bestaande kennis te verwaarlozen. In dit boek komt de normale psychologische ontwikkeling tijdens de prepuberteit, puberteit en adolescentie aan de orde, maar er is ook aandacht voor scheiding, verslaving en pathologische stoornissen.

Deze website biedt aanvullend studiemateriaal bij het boek. Het helpt je bij het bestuderen en toepassen van de theorie. Om het studiemateriaal te kunnen gebruiken vragen we je eerst een account aan te maken en daarna de code uit het boek te activeren.

MATERIAAL ACCOUNT

Pubers en adolescenten
Biologisch, psychologisch en pedagogisch (Deel 4 Quadrilogie ontwikkelingspsychologie en psychopathologie van kinderen en jongeren)

Martine F. Delfos | ISBN 9789088507571 | 384 pagina's | 2e herziene druk, 2018 | Prijs: € 34,90

Op de website vind je het volgende extra materiaal:

XTRA verdiepingslinks

Hier vind je verschillende manieren om je verder te verdiepen in de stof, zoals verdiepende teksten, artikelen en websites.

XTRA videomateriaal

Hier vind je talloze interessante filmpjes om je verder te verdiepen in de stof.

XTRA vragen

Test jezelf! De oefenvragen helpen je ontdekken of je de theorie uit het boek voldoende onder de knie hebt.

XTRA aandachtspuntentrainer

Met de aandachtspunten train je de belangrijkste begrippen en hun betekenis.

XTRA beeldbank

De beeldbank bevat de genummerde afbeeldingen en figuren uit dit boek. Het beeld is eenvoudig te downloaden voor een presentatie of verslag.

XTRA samenvatting

Met de samenvattingen per hoofdstuk krijg je snel overzicht van de theorie uit het boek.

Leren maakt verschillende sporen in de hersenen. Digitaal leren is weer anders dan fysiek bladeren. Comenius zei dat als je echt iets wilde leren dat je les moest geven. Je medestudenten les geven helpt dus de stof dieper te begrijpen. Om iets in het geheugen te krijgen en te houden zijn emoties nodig. Op de website zijn die te vinden via verdiepingsmateriaal en video's. In het boek via de voorbeelden tussen de tekst. Ten slotte heb je ervaring nodig. Met de stof oefenen dus. Zo zorg je dat jij je de stof eigen maakt en toe kunt passen in je werk en je leven. Veel plezier ermee!

Voorwoord

Nadat drie van mijn handboeken over ontwikkelingspsychologie en psychopathologie ondergebracht waren in een trilogie werd me aangeboden om deze uit te breiden met een vierde deel. Zo werd het een *Quadrilogie*. Het was opnieuw een groot genoegen een handboek te schrijven. Geen beperkingen, waardoor ik mijn behoefte om zo volledig en zo grondig mogelijk te zijn kon bevredigen. Verzamelen, ordenen, systematiseren, omvattende kaders vormen om tot overzicht en inzicht te kunnen komen. In dit handboek staan dan ook een aantal nieuwe inzichten en nieuwe ordeningen; daar waar dat het geval is, wordt dat aangegeven, zodat de kritische lezer weet hoe het materiaal ingeschat moet worden.

Het gaf me enorm veel plezier om de studenten de leerstof, maar ook de wortels van die leerstof, te kunnen geven: onze illustere voorgangers als Darwin, Newton, Rousseau, Hall, Aristoteles en vele anderen die de bodem voor onze kennis hebben gelegd. Het zijn hun inzichten die in de loop van de tijd (deels) zijn blijven bestaan en verfijnd zijn tot de huidige kennis. Op deze manier kan kennis uit de oude tijd verankeren in de huidige tijd.

Het handboek is gebaseerd op de nieuwe inzichten – biologisch, psychologisch, pedagogisch – die uit de wetenschap naar voren zijn gekomen. Er zijn belangrijke vorderingen op het gebied van de hersenen, dankzij nieuwe technieken om hersenen te meten. Het verbinden van psychologie aan hersenonderzoek is een werkje dat zorgvuldigheid en precisie vergt en een diep microscopisch genoegen oplevert.

De doelgroep pubers en adolescenten is een interessante groep en maakt de inspanning een boek te schrijven des te waardevoller. Hun jeugd komt tot een hoogtepunt en vervolgens ligt er een volwassen leven voor hen waarin de letterlijke en figuurlijke rijping die heeft plaatsgevonden, benut en uitgebouwd kan worden.

Pubers zijn de thermometer van de maatschappij. Hen in beeld brengen, geeft inzicht in de mens en in de maatschappij waarin de pubers leven.

Ieder boek is afhankelijk van de schrijver. Hoe wetenschappelijk ook de intentie, er zijn altijd beperkingen. Daarom heb ik de evidence based (EB)-traditie gebruikt om weer te geven wat de achtergrond van het boek is. EB houdt de integratie in van drie elementen: 1) goed wetenschappelijk onderzoek; 2) kennis en ervaring van de behandelaar en 3) kenmerken van de patiënt. Vertaald naar dit boek betekent dit het volgende:

1. *(Goed) wetenschappelijk onderzoek*

Om dit boek te schrijven is uitvoerig literatuuronderzoek gedaan en de schrijver is daarin bijgestaan door Laura Dekkers, Judith Dapperen (website) en Floris Hartmann. Criteria voor de hantering van onderzoek in dit boek zijn: de klassiekers en critici van de klassiekers opnemen, waardoor de wortels van de huidige kennis aangeboden wordt. Reviewonderzoeken en meta-analyses waar mogelijk. Zo volledig mogelijk. Zo cross-cultureel als mogelijk. Waar literatuur ontbrak of methodologie tekortschoot (zoals bij de kwestie van de vervroegde menstruatie), is geprobeerd het onderzoeksveld in kaart te brengen met zijn problemen en eventuele oplossingen of alternatieven te bieden. Nieuwe modellen worden gepresenteerd en geplaatst in bestaande kennis en eventueel wordt een alternatief model geboden (bijvoorbeeld het model van Nelson/Casey over psychopathologie en adolescentie).

2. *Kennis en ervaring van de 'behandelaar'*

Het gaat om een schrijver met twintig jaar ervaring met schrijven, dertig ervaring jaar met het doen van wetenschappelijk onderzoek en opgeleid in research, met specialisatie klinische research, veertig jaar ervaring met het construeren van modellen van menselijk gedrag en vijfendertig jaar ervaring met de behandeling van jongeren en hun ouders en begeleiding van leerkrachten. In de persoonlijke ervaring: moeder van twee volwassen kinderen.

3. *Kenmerken van de 'patiënt' zelf*

De jongeren zelf hebben niet direct bijgedragen aan de kennis die in dit boek bijeen is gebracht. Indirect wel via factor 2.

4. *De integratie van de drie genoemde factoren*

De integratie van de drie factoren wordt bewerkstelligd doordat de schrijver factor 1 en 2 tezamen brengt, waar mogelijk in een overkoepelend kader plaatst en verduidelijkt waar deze analyses op factor 1 steunen en waar op factor 2.

Mijn dank gaat uit naar Esmah Lahlah (Universiteit Tilburg en Hanzehogeschool), Hans te Baerts (Hogeschool van Leiden) en Carina Wiekens (Hanzehogeschool), die door de uitgever uitgenodigd werden om het manuscript kritisch te bekijken. Hun waardevolle opmerkingen heb ik met plezier verwerkt.

Mijn dank gaat uiteraard uit naar mijn gezin zonder wiens bestaan mijn leven verwelkt zou voelen.

Martine F. Delfos

Utrecht/Quito/Sarajevo, 2011/2018

Inhoud

Korte opgave

Motto	5
XTRA.swpbook.com – Actief leren online – supportwebsite	6-7
Voorwoord	9
Inhoud (uitgebreid)	13
1 Inleiding	19
2 Van kind tot volwassene	31
3 Prepuberteit	63
4 Puberteit en adolescentie	101
5 Een veranderende wereld	173
6 Fasegebonden problemen en risico's	209
7 Stoornissen en belemmeringen	257
8 Opvoedkundige situatie	287
Bijlage Nieuwe termen vanuit het werk van Delfos	309
Referenties en literatuur	319
Lijst van afbeeldingen	357
Lijst van overzichten en tabellen	361
Voorbeeldnamen	363
Namenregister	365
Zakenregister	371
Informatie over de auteur	377
Quadrilogie	380

Inhoud

Uitgebreide opgave

Motto 5

XTRA.swpbook.com – Actief leren online – supportwebsite 6-7

Voorwoord 9

Inhoud (kort) 11

1 Inleiding 19

1.1 Adolescere 21

1.2 Evidence based 24

1.3 Opbouw van het boek 26

2 Van kind tot volwassene 31

2.1 Begripsbepaling 33

2.2 Theorieën over adolescentie 36

2.3 Van aanleg en omgeving naar het jeugdsubstraat 39

2.4 Culturele bepaaldheid 43

2.5 Sekseverschillen 49

2.6 Markers voor volwassenheid 56

2.7 Samenvatting 59

2.8 Aandachtspunten 60

3 Prepuberteit 63

3.1 Een veranderend lichaam 64

3.2 Interactieve genen 66

3.3 De stadia van verandering 67

3.4 Hersenen 70

3.4.1 *Het aansturen van de transitie die in het lichaam plaatsvindt* 71

3.4.2 *Het rijpen van nieuwe hersengebieden met nieuwe mogelijkheden* 71

3.4.3 *Het – hormonaal gestuurd – versterken van hersenfuncties* 75

3.5 Hormonen 77

3.6 Eten als ontwikkelingstaak 81

3.7 Geslachtskenmerken 83

3.8 De groeisput en de weefselveranderingen 84

3.8.1 *Lengte* 84

3.8.2 *Weefselveranderingen* 86

3.9	Afwijkende timing van de puberteit	86
3.9.1	<i>Vroege puberteit</i>	86
3.9.2	<i>Vertraagde puberteit</i>	89
3.10	Vervroeging van de puberteit	89
3.11	Samenvatting	95
3.12	Aandachtspunten	95
4	Puberteit en adolescentie	101
	Deel A, Existentiële en cognitieve aspecten	103
4.1	Identiteitsvorming	103
4.1.1	<i>Het zelf</i>	103
4.1.2	<i>Erikson</i>	104
4.1.3	<i>Sociale, psychologische, culturele, seksuele, religieuze en virtuele identiteit</i>	107
4.1.4	<i>Opgezogen identiteit en radicalisering</i>	111
4.1.5	<i>Individuatie</i>	111
4.1.6	<i>Identiteitsvormen</i>	114
4.1.7	<i>Het Socioschema</i>	116
4.2	Leren en de cognitieve ontwikkeling	119
4.2.1	<i>Cognitieve ontwikkeling: Piaget en Bruner</i>	119
4.2.2	<i>De Mammoetwet</i>	122
4.2.3	<i>Intelligentie</i>	123
4.2.4	<i>Het nieuwe leren</i>	126
4.2.5	<i>Kennisverwerking</i>	128
4.2.6	<i>Sekseverschillen in het onderwijs</i>	131
	Deel B, Relationale aspecten	135
4.3	Vriendschappen	135
4.3.1	<i>Ontwikkeling van vriendschappen</i>	135
4.3.2	<i>RLF of M8?</i>	136
4.3.3	<i>Groepsvorming</i>	140
4.3.4	<i>Pesten</i>	141
4.4	Seksualiteit en intimiteit	147
4.4.1	<i>Intimiteit</i>	147
4.4.2	<i>Drie seksuele revoluties</i>	151
4.4.3	<i>Seksuele identiteit, transseksualiteit en homoseksualiteit</i>	157
4.4.4	<i>Seksualiteit</i>	161
4.5	Samenvatting	167
4.6	Aandachtspunten	167
5	Een veranderende wereld	173
5.1	Multiculturele samenleving	173
5.1.1	<i>Reden van de trek naar Nederland</i>	174
5.1.2	<i>Opleiding en analfabetisme</i>	177
5.1.3	<i>Acculturatie</i>	179
5.1.4	<i>Meervoudig taalmilieu</i>	181

5.2	Het virtuele milieu	182
5.2.1	<i>Het virtuele milieu als opvoedingsinstantie</i>	183
5.2.2	<i>De fascinatie en snelheid van het VM</i>	185
5.2.3	<i>Sociale media</i>	187
5.2.4	<i>Taal en communicatie in het VM</i>	189
5.2.5	<i>Sekseverschillen in het VM</i>	192
5.2.6	<i>Gaming</i>	193
5.2.7	<i>Ego-explosie</i>	196
5.2.8	<i>Seks in het VM</i>	199
5.2.9	<i>Verslaving in het VM</i>	202
5.3	Samenvatting	203
5.4	Aandachtspunten	204
6	Fasegebonden problemen en risico's	209
6.1	Problemen bij vriendschap en relaties	213
6.2	Anticonceptie en soa's	218
6.3	Tienerzwangerschappen	222
6.4	Stemmingswisselingen en depressie	227
6.5	Automutilatie	228
6.6	Slaapproblemen	230
6.6.1	<i>Slaapcycli</i>	230
6.6.2	<i>Normale slaapstoornissen tijdens de puberteit</i>	232
6.7	Gedragsproblemen en criminaliteit	234
6.8	Verslaving	237
6.9	Trauma	245
6.10	Zelfdoding en verkeersongelukken	246
6.11	Samenvatting	252
6.12	Aandachtspunten	252
7	Stoornissen en belemmeringen	257
7.1	Adolescentie en psychopathologie	257
7.2	(Psycho)pathologie op het snijvlak van rijping	259
7.3	Stoornissen en belemmeringen	259
7.4	Verstandelijke beperking	260
7.5	Lichamelijke beperking	261
7.6	Levensbedreigende aandoeningen	263
7.7	Genderidentiteitstoornissen/genderdysforie	264
7.8	Problemen op het snijvlak van rijping	266
7.9	Autisme/ASS	267
7.10	ADHD	271
7.11	Eetstoornissen	272
7.12	Traumatische ervaringen	274
7.13	Depressie	276
7.14	Reactie op scheiding	278

7.15	Multiculturele problemen	280
7.16	Samenvatting	281
7.17	Aandachtspunten	282
8	Opvoedkundige situatie	287
8.1	Diversiteit van gezinssituaties	287
8.2	Opvoedkundige transitie en dilemma's	291
8.3	Beschermende en risicofactoren	297
8.4	Communicatie met adolescenten	299
8.4.1	<i>Hersens op 'aan'</i>	300
8.4.2	<i>Socratische methode</i>	301
8.4.3	<i>Communiceren met adolescenten leeftijdsgewijs</i>	302
8.5	Samenvatting	304
8.6	Aandachtspunten	305
	Bijlage Nieuwe termen vanuit het werk van Delfos	309
	Referenties en literatuur	319
	Lijst van afbeeldingen	357
	Lijst van overzichten en tabellen	361
	Voorbeeldnamen	363
	Namenregister	365
	Zakenregister	371
	Informatie over de auteur	377
	Quadrilogie	380

1 Inleiding

Midden twintigste eeuw kwam de adolescent volop in beeld. Met het vuur dat de adolescent eigen is, veroverde deze de wereld en gaf het een ander aanzicht. In uiterlijk en gedrag trok de mensheid meer naar de jeugdigheid van de adolescent als norm. Een nieuwe norm ontstond zelfs: het taboe op ouderwets zijn.

Zoals het kind vertedering op kan roepen, heeft de jeugd voor de volwassene altijd een glans die het niet heeft op het moment dat een mens die doormaakt. De vraag is waarom dat zo is. Desiderius Erasmus (waarschijnlijk geboren in 1466, overleden in 1536) ^(w) laat in zijn befaamde *Lof der Zotheid* (1511/2000, p. 38) de Zotheid hierop antwoorden met een hulde aan de eigenschappen van de jeugd, kenmerken die bij het volwassen worden verdwijnen:

☒ *Maar waarom, vraag ik mij af, staat de jeugd zo in de gunst? Waardoor, behalve dan door mijn toedoen? Het is mijn verdienste dat ze nauwelijks iets weet, maar dat kan haar niet schelen. Want als kinderen groter zijn geworden en door ervaring en opvoeding enigszins volwassen beginnen te redeneren, dan verwelkt al snel hun mooie gestalte – ik mag een leugenaarster zijn als het niet waar is –, hun opgewektheid verdwijnt, hun liefvalligheid verstart, hun kracht begint te wankelen.* ☒

In de eenentwintigste eeuw is het aanzien van de wereld met name veranderd door de digitale mogelijkheden. Het *virtuele milieu* (computer, internet, het mobieltje; zie verder paragraaf 5.2.1 *Het virtuele milieu als opvoedingsinstantie*, p. 183) (Delfos, 2010a) dringt in alle segmenten en op alle leeftijden door. In de tweede helft van de twintigste eeuw was het een adolescent, Bill Gates (geboren in 1955, grondlegger van *Microsoft*, ^(w)), die de wereld digitaal globaliseerde (zie afbeelding 1).

^(w)

Let op! Dit teken verwijst naar de supportwebsite xtra.swpbook.com: het staat door het hele boek heen en betekent dat er nadere informatie over dit onderwerp staat op de website behorend bij dit boek.

Afbeelding 1: Steve Jobs van Apple (overleden in 2011) (links) en Bill Gates van Microsoft (rechts) in 2007, twee adolescenten uit de vorige eeuw, die de wereld in hun greep kregen. Foto met toestemming van Joi Ito, 2011

Jongeren hebben de wereld mobiel gemaakt via de *computer* met *internet*, maar vooral via het *mobieltje*. Jongeren lopen voor op volwassenen in het gebruik van media. Van de tieners tussen 12 en 17 jaar zat in 2000 al 73% op internet (cijfers voor Amerika, V.S.) en van de volwassenen was dat 56%, een verschil van bijna 20%. In 2005 is het 87% van de jongeren en 66% van de volwassenen (Lenhart e.a., 2005). Inmiddels is de ‘geen-gebruiker’ een uitzondering in de westerse wereld en een gebruiker is meestal een dagelijkse gebruiker. In 2016 blijkt in Nederland het percentage jongeren (12-25) dat toegang heeft tot internet 94,4%; voor de categorie van 25-45 is de toegang 99,1%, voor de categorie 45-65 is het 98,9%; alleen de groep ouderen (65 en ouder) vertoont een lagere frequentie: 77,6 % (CBS, 2016a).

Als uitvinder van het eerste mobieltje (gsm/cellular/cell phone) geldt Martin Cooper (☞), die in 1973 een telefoon met een draagbare cel maakte, waardoor hij naar buiten kon lopen en van daaruit belde. Begin jaren negentig was het draagbaar bellen in Nederland vooral gebruikelijk in de commerciële wereld. Ruim twintig jaar later is de mobioldichtheid in Nederland bijna 100% bij kinderen en volwassenen vanaf 12 jaar. In Nederland neemt in 2016 de internettoegang via mobieltje of smartphone af naarmate de leeftijd toeneemt (12-15 jaar: 97,7%; 25-45 jaar: 93,8%; 45-65 jaar: 84,6% en 65+: 50,9 %) (CBS, 2016b). In 2011 was het aantal mobieltjes al hoger dan het aantal inwoners. Dit zorgt voor komische situaties bij leerkrachten die nog ‘achterlopen’, zoals het volgende voorbeeld laat zien.

☒ Een docent middelbare school geeft aan dat er op school geen beleid is met betrekking tot mobieltjes, maar dat zij wel afspraken heeft. In haar les moeten de leerlingen hun mobieltjes in een bak in de klas deponeren. Ze zegt verbaasd te zijn hoeveel oude mobieltjes er dan in die bak gedaan worden. Tja, is de reactie van mensen met meer ervaring: ‘Dat is het oude mobieltje dat ze bij zich hebben voor in jouw bak...!’ ☒